

TÜRKİYE'DE FOLKLORUN İLK MAKALELERİ

Les premiers articles du folklore en Turquie

The First Articles of Folklore in Turkey

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ*

ÖZ

Folklor disiplini ve çalışmaları Batı Avrupa'da doğmuş ve dünyaya buradan yayılmıştır. Disiplinin doğuş serüveninde İstanbul'un Türkler tarafından alındığı 1453 tarihi önemli bir başlangıçtır. Avrupa bu tarihten sonra büyük bir sosyal, kültürel ve ekonomik değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Bu süreçte köy ve köylü kültürü önem kazanmış ve Batı Avrupalı aydınlar onların dil, edebiyat ve kültürlerinin millî ve özgün zenginlikler olduklarına inanmışlardır. Bu görüş aydınlar arasında geniş ölçüde benimsendi ve folklor adının, disiplininin ve çalışmalarının doğuş süreci hız kazandı. Batı Avrupa'dan bütün dünyaya yayılan folklor çalışmaları, Doğu Avrupa'da bağımsızlık talep eden azınlıklar arasında Osmanlı karşıtı bir çehre kazanmıştır. Bu hareketlere duyulan tepki önceleri Osmanlı devletinde ve Türk aydını arasında folklorla ilgisizlik olarak kendini göstermiştir. Sonraları ise folklor kavramı muhalif fikir adamları ve yazarlar arasında kendine yer bulabilmiştir. Ziya Paşa'nın günümüzden 145 yıl önce *Hürriyet* gazetesinde kaleme aldığı "Şiir ve İnşa", Londra'ya kaçmış bir yönetim muhalifinin eseridir. Folklor adını kullanmayan ama folklorun amaçlarını benimseyen bu makaleden sonra, Türkiye'de muhaliflerin iktidara geldiği 1908 yılına kadar folklor bu denli güçlü bir savunucu bulamadı. 1908 yılından sonra Türkçülük, milliyetçilik akımlarının güçlenmesine paralel olarak 1913 ve 1914 yıllarında "folklor" teriminin yer aldığı üç yazı peş peşe yayımlandı. Ziya Gökalp, Fuat Köprülü ve Rıza Tevfik tarafından birbirinden habersiz veya atıf yapılmadan kaleme alınan bu üç yazı da folklor terimini, disiplini ve Avrupa'daki çalışmaları tanıttıyordu.

Anahtar Kelimeler

Ziya Paşa, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Rıza Tevfik, Halkiyat.

RÉSUMÉ

La discipline du folklore et des études folkloriques sont nées en Europe de l'Ouest et ont ensuite été étendus vers le monde d'ici. La conquête d'Istanbul par les Turcs en 1453 est un commencement important pour la naissance et l'aventure du voyage de la discipline vers le monde. Après cette date, l'Europe a connu un changement énorme et une transformation sociale, culturelle et économique. Les cultures dans les zones rurales et des paysans ont gagné l'importance dans ce processus et les intellectuelles occidentales ont cru que leurs langues, littératures et cultures étaient les richesses nationales et originales. Cette idée a été largement acceptée parmi les intellectuelles et le processus de la naissance du nom folklore, de la discipline et des études folkloriques ont gagné de la vitesse. Les études folkloriques, qui se diffusent de l'Europe occidentale au monde entier, ont également servi en tant que mécanisme contre les Ottomans au sein de ses minorités de l'Europe de l'Est qui ont commencé à se battre pour leur propre indépendance. Ainsi, ce mouvement a reçu une réaction d'abord au sein de l'Empire ottoman et plus tard parmi les intellectuels turcs comme une apathie envers le concept de folklore. Cependant, quelques temps plus tard, le concept de folklore a été reconnu par les penseurs et écrivains adversaires. L'article intitulé "Şiir ve İnşa" (Poésie et Prose) écrit par Ziya Paşa, il y a 145 ans au journal "Hürriyet", est le produit d'un opposé à la gestion, qui avait fui à Londres. Après la publication de cet article qui a embrassé l'application du folklore sans utiliser son nom, le concept de folklore n'a pas eu un autre fervent partisan jusqu'à ce que les adversaires ont arrivés au pouvoir en 1908. Après 1908, les mouvements de patriotisme et turquisme se sont renforcées, en 1913 et 1914, trois articles en utilisant le terme exact de "folklore" a été publié successivement. Ces trois articles écrits par Ziya Gökalp, Fuat Köprülü et Rıza Tevfik avec ou sans la connaissance ou attribution d'un autre présenté le terme de folklore, son discipline et les études qui étaient en cours en Europe.

Mots-Clés

Ziya Paşa, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Rıza Tevfik, *Halkiyat*

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, ocaloguz@gazi.edu.tr

Bugün herkesin bildiği ve kabul ettiği bir gerçek olarak herhangi bir referansa gerek olmaksızın anonimleştirilerek söylenebilir bir bilgidir ki folklor adının ve disiplininin doğum yeri Batı Avrupa'dır. Doğal olarak folklor merakı ve çalışmaları dünyaya buradan yayılmıştır. Bu nedenle dünyanın neresinde olursa olsun ulusal düzeylerdeki folklor çalışmalarının tarihini yazmak isteyenlerin isabetli ve kapsayıcı sonuçlara ulaşabilmeleri için Batı Avrupa'da folklor disiplininin doğuşuna öncülük eden şartlardan ve süreçlerden de haberdar olmaları gerekir.

Bilindiği üzere, 1453 yılında İstanbul'un Türkler tarafından alınmasıyla İspanya'dan Çin'e uzanan Asya ve Avrupa arasındaki Doğu-Batı kara yolu, Batı Avrupalılar için daha pahalı ve daha kısıtlayıcı hâle gelince, deniz yolu denenmeye başlandı. Bu denemeler sırasında Batı Avrupa terminolojisinden dünyaya yayılan meşhur "keşifler" ifadesi ortaya çıktı. Afrika kıtasının güneyindeki, Amerika kıtasındaki ve nihayet Okyanusya adalarındaki güya "ilkeller" bu süreçte sözüm ona keşfedildi. Kendilerine göre uygarlıkları, toplu yaşama biçimleri, inanışları ve dinamik sözlü kültürleri olan bu toplulukların hüküm sürdüğü topraklara ayak basanlar, kendilerini "misafir" olarak kabul etmek yerine "kâşif" unvanıyla tanımladılar. Keşfettikleri bu sihirli *kâşif* kelimesinin kendilerine verdiği imkânla da Batı Avrupalılar, kendilerince "bakir" bu topraklardaki her şeye veya canlıya hükmetme, yön verme veya tehlikeli gördükleri durumlarda yok etme hakları olduğunu düşündüler.

Bu yaklaşım tek yönlü çalışan bir ticareti yani sömürüyü, sömürünün sürekliliğini sağlama arzusu ise yeni müstemlekeciliği yani kolonizasyonları doğurdu. Kolonizasyonlar, dünyanın ekonomik ve demografik yapısında köklü değişikliklere neden oldu. Bu süreçte Avrupa aydın sınıfı, -kendi uygarlık tasniflerine göre insanlara ve kültürlere verdikleri adlarla ifade edecek olursak *ilkelleri* tanıdı. Ateşli silahlara ve donanımlı ordulara sahip olmayan *ilkeller* bu süreçte ya büyük soykırımlara uğradı ya da köle ticaretinin boy hedefi hâline getirildi. Kıtalar arası büyük göçler bu süreçte başladı. Maceraperest Avrupa aristokrasisi ve *ilkellerin* zengin hammadde kaynakları ile tanışan ve bu kolay elde edilen kaynakları ana karaya taşıyarak zengin olma hayâli kuran Avrupa köylüsü ve skolastik çağın zengin sınıfını oluşturmeyen fakir kentlisi ticareti öğrendi ve "burjuva" sınıfını ortaya çıkardı. Batı Avrupalı gezginler, askerler, misyonerler, tüccarlar ve diğer ümit ve hayal yolcuları Avustralya, Amerika, Afrika, Asya veya Okyanusya demedi, birçok keşfedilmiş kıtayı istila etti, yerleşti, azınlığa düşürdüğü gerçek ev sahiplerini uygarlık öncesi dönemin kalıntıları anlamına gelen "yerli halk" (indigeneus/autochtones) terimiyle adlandırarak yönetimi altına aldı.

Avrupa'nın kral, kilise ve toprak sahipleri tarafından inşa edilen ve korunan skolastik çağının zincirlerini kıran yeni egemenler, bu sömürü çarkıyla servetlerine servet katarken ve Batı Avrupa'yı bütün dinamikleriyle ve kurumlarıyla dönüştürürken aydınlar arasında bir başka tartışma başladı. Kilise kökenli aydınların ve daha çok misyonerlerin Hıristiyanlaştırma ça-

baları, uyumlu ve “modern” giyimli bir *ilkel* insan yaratmak isteyen tekstil patronları ve diğer işgücü arayıcıları tarafından desteklenirken, hümanist ve romantik bir grup bu insanlarda Giuseppe Cocchiara’nın Türkçesi *Avrupa Folklor Tarihi* (1981) olan eserinde çok iyi özetlediği gibi “soylu vahşi”liğin erdemlerini buluyor, pozitivist-aydınlanmacı bir diğer grup ise insanın evrimimin ilk basamağını keşfetmenin heyecanını yaşıyordu.

Bütün bu servetlerle, bilgilerle ve bulgularla Avrupa’ya dönem “beyaz, kentli ve uygar adam”, her konuda her yorumda birbiriyle anlaşamasa da skolastik çağın kâbusundan, kilise egemenliğindeki “ümme” yaklaşımlarından ve feodal güçlerin yönetim erkinden kurtulma konusunda fikir birliği içindeydi. “İlkel kültür” ile *soylu vahşi* yaklaşımlarının zıtlığına rağmen bu fikir birliği aydınlar arasında genel hatlarıyla sağlanmış ve korunmuştur.

İlkel kültür yaklaşımları, insanlığı medeniyet seviyeleri bakımından avcı-toplayıcı ve ikinci gibi tasniflere tabi tutarak “evrimci” teorileri güçlendirirken “antropoloji” ve “sosyoloji” disiplinlerinin doğuşunu hızlandırmış, “soylu vahşi” yaklaşımı ise Avrupa’nın skolastik çağ öncesi kültürlerine ilginin artmasını sağlamış ve “folklor” disiplinine kaynaklık etmiştir. Bu dönemde Batı Avrupalı aydınlar, skolastik çağın kutsal kitap kaynaklı “yaratılış” anlatılarını “dogmatik” bularak insanın ve evrenin kökenini “deneysel” bilim yoluyla izah etmenin yollarını aramaya başladılar. Bu aşamada yeni keşsettikleri *ilkel*ler ile okur-yazar, kentli Batı Avrupalı arasına çizdikleri

düz bir çizgi üzerinden insanın evrimini açıklamaya başladılar. Bu yaklaşıma göre *ilkel*, insanlığın uygarlık bakımından başlangıcını, kendileri de son merhalesini temsil ediyordu. Buna göre kendilerinden ne kadar *geriye* giderlerse o oranda insanlığın başlangıcına ulaşıldı. Bu yaklaşıma göre Batı Avrupa ve Batı Avrupa’nın kentleri dışında nereye gidilse bir biçimde *geriye* ve *ilkele* gidilmiş oluyordu. Her ne kadar 20. Yüzyılın sonlarına doğru bu ilkel insan-modern insan veya ilkel kültür-gelişmiş kültür yaklaşımları Jack Goody gibi araştırmacılar tarafından şiddetle eleştirilmeye başlansa da (2001), Batı Avrupa’yı merkeze alarak oluşturulan bu kültür ve uygarlık teorileri, insanlığın elde ettiği son ve en iyi merhale olarak okuryazarlık, kentlilik ve meslekî çeşitlenmeyi görüyor ve geniş bir taraftar kitlesi kazanıyordu. Nitekim sosyolojiden antropolojiye kadar birçok disiplin bu anlayışa bağlı olarak doğmuş ve gelişmiştir. Sosyolojik açıdan karmaşık insan ilişkilerinin bulunduğu kabul edilen Batı Avrupa kentleri sosyolojinin inceleme alanı olarak belirlenirken, insanlığın başladığı veya hiçbir gelişme göstermeden bugüne kadar geldiği topluluklar olarak görülen *ilkel yerli halklar*, antropoloji disiplinine bırakıldı. Alan Dundes’in “Halk Kimdir” (1998) başlıklı makalesinde değerlendirmesini izleyerek söyleyecek olursak Batı Avrupa kentlisi gibi uygar ancak *yerli halklar* kadar da ilkel olmayan Avrupa köylüsünün incelenmesi konusu ise folklor disiplininin görev alanına düştü.

Bu evrimci bakış, Batı Avrupa’daki romantiklerin skolastik çağda

kilise öğretileriyle tek-tipleşen Roma-Latin eksenli kültüre karşı kendi kökenlerini araştırırken ilkele gitmenin öze dönmek olduğu yargısına ulaşmalarına katkı sağladı. Onlara göre Avrupa'nın *ilkelleri* köylülerdi ve onlar öz kültür değerlerini kentlilere göre daha iyi koruyorlardı. Ümmetten *millete* geçmek için ihtiyaç duyulan bütün özgünlükler ve farklılıklar köylülerin arasında yaşıyordu. Bu tespit kapsamında yapılması gereken şey, binlerce yıldır her türlü asimilasyon karşısında direnen ve özünü koruyan köylülerin kültürlerini araştırmak, yorumlamak, işlemek ve bunlar üzerinden yeni *millî kültürü* inşa etmek olarak görüldü. Cocchiara'nın tespitlerinden hareketle söyleyecek olursak Ossian'dan Herder'e, Grimm'lerden Lönrot'a kadar bütün öncü folkloristler, öze dönüş için köye dönüşün şart olduğunu düşünmüşlerdi. Bu süreçte köye giderek öze dönmenin sağlanacağı fikrinin yerleşmesinin yanında tarihî bakımdan eskiliği ve kültürel köklerin derinliğini kanıtlamak da özellikle Homer destanlarının yarattığı etkiye bağlı olarak önemli hâle gelmişti. Ümmet çağı öncesini işaret eden anlatılar, mitler, destanlar hem tarihî kökenlere hem de milletin daha *soylu vahşi* yönlerine ulaşmak için önemliydi. Kısacası köye ve ümmet çağı öncesi tarihe yönelmek, asimilasyonlardan arınmak ve yeniden millet olmak için öze dönmek demektir.

W. J. Thoms'un sanayileşen İngiltere'de yok olan köy ve köylülüğün son kalıntılarına hayıflanırken 1846 yılında icat ettiği folklor terimi (1997) ile romantiklerin ulusun inşası temeline koyduğu folklorun benzer yönleri olsa da ona yükledikleri rol

ve işlevlerin aynı olmadığı açıktır. İmparatorluklarını sürdürmek isteyenlerle millî kimlik edinmek isteyenlerin folklor anlayışları ve folklorla yükledikleri işlevler farklı olmuştur. Batı Avrupa'nın güneyi ile kuzeyini de folklorun üstlendiği işlevler bakımından homojen görmemek gerekir. Avusturya-Macaristan'dan Fransa'nın Bretagne bölgesine uzanan düz bir çizginin güneyinde Dionysos kaynaklı Roma ve Latin, kuzeyinde ise Aryan ve Anglosakson ağırlıklı diğer kültürler yer almaktadır. Kültürleri, dilleri, dinleri çok çeşitli olsa da bu iki bölgeyi birbirinden ayıran en önemli sembollerden biri olarak içkileri gösterilebilir. Kuzey bira, güney şarap bölgesidir. Roma ve Latin uygarlığı, ilk çağlardan beri Avrupa'nın kuzeyini "vahşi" olarak tanımlamış ve baskı altında tutmuştur. Bu nedenle Kuzey Avrupa'da folklor, diğer yönlerinin yanında asimilasyon karşısında millî kimlik arayışına cevap verdiği için de güçlü bir etki yaratmıştır. Kendi dilinde İncil isteyen Martin Luther'den Fin kültürünün yok olma tehlikesi altındaki dil yadigârlarını toplamaya ömrünü adan Dr. Elias Lönnrot'a kadar birçok isme bu açıdan bakmak gerekir.

Her ne kadar terim Almanca olarak 1782 yılında "volkskunde" şeklinde kullanılmışsa da (Gözyaydın 1992) dünyaya yayılan ve meşhur olan şekliyle W. J. Thoms'un "folklor" terimini 1846 yılında önermesinden 22 yıl sonra Osmanlı devletinde bu disipline yönelik ilk ciddi tavır iki *kaçığın* Londra'da çıkardığı bir Türkçe gazetede gösterilmiştir. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın 1868 yılında Londra'da yayımlamaya başladığı *Hürriyet* gazetesinde, Ziya Paşa edebiyatın nasıl olması gerektiği

açısından olduğu kadar folklor disiplininin öncüsü olan “Şiir ve İnşa” başlıklı meşhur makalesini yayımlar. Türk edebiyatı tarihçileri arasında “yeni edebiyat” yaklaşımlarının doğuşu kapsamında ele alınan ve folklorcular tarafından pek iltifat görmeyen bu yazı aslında Ossian veya Herder çizgisinde romantik bir öze ve köye dönüş çağrısı yapan manifesto nitelikli bir makaledir. Ziya Paşa, yazısında Osmanlı klasik edebiyatını şiiri, nesri ve musikisi ile toptan reddederek “... bizim tabii olan şiir ve inşamız taşra ahali ve İstanbul ahalesinin avamı beyninde hâlâ durmaktadır. Bizim şiirimiz hani şairlerin nâ-mevzun diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşralarda ve çöğür şairleri arasında deyiş ve üçleme ve kayabaşı tabir olunan nazımlardır. Ve bizim tabii inşamız Mütercim-i Kâmûs’un ve muahharen *Muhbir* gazetesinin ittihaz ettiği şive-i kitabettir.” demektedir. (Oğuz 2010:463) Ziya Paşa yazısında her ne kadar folklor terimine yer vermemiş ve Avrupa’daki folklor çalışmalarından ve bu çalışmaların öncü isimlerinden söz etmemiş ise de, söylediklerinin tamamı, gazetelerini çıkardıkları İngiltere’de Ossian takma adıyla halk şiiri tarzında yazdığı şiirlerle gerek adada gerekse ana karada ossianizm akımının doğmasını sağlayan J. Macpherson ile aynı çizgidedir. (Oğuz 2010:6) Ziya Paşa’nın fikirleri Ossian akımını benimseyen Herder’in bir milletin öz kültür değerleri köyde ve köylüdedir anlamını içeren “halk ruhu” yaklaşımı ile de birebir örtüşür. (Oğuz 2010:9) Dolayısıyla, Ziya Paşa’nın Türk şiiri ve nesri için söylediği bu öncü sözler, Batı Avrupa folklor tarihinden soyutlanarak Osmanlı devleti içinde bir edebiyat

tartışması olarak ele alınamaz. Daha açık söylemek gerekirse bu makale adı konulmamış veya kimi nedenlerle belki de bilerek telaffuz edilmemiş bir folklor manifestosudur. Ziya Paşa’nın Londra’da çıkardığı gazetede Necati, Baki, Nefi, Nedim ve Vasıf gibi güçlü divan şairlerinin şiirlerinden bahsederken “bunların hiçbirisi Osmanlı şiiri değildir” şeklinde dönemi için bir hayli cüretkâr ifadeler kullandıktan sonra, İstanbul’a dönünce yazdığı Harabat’ta bütün bu fikirlerinden vazgeçtiğini açıklaması, folklor terimini kullanmak için Osmanlı devletinde şartların henüz olgunlaşmadığının bir diğer kanıtı olarak görülebilir. Zira Batı Avrupa’daki folklor çalışmaları edebiyatın ne olduğu veya nasıl olması gerektiğinden çok, ekonomik, kültürel ve siyasal alanda iktidar erkinin el değiştirmesi ekseninde yürümüş, burjuva sınıfının doğuşu, sanayileşme, sömürgelerden akan kaynaklarla ulus ve halk kavramları birçok açıdan güç kazanmış, folklor çalışmaları da bu sosyolojik tabandan destek almıştır. Oysa bu dönemde Osmanlı Türk toplumu gerek burjuva sınıfının ortaya çıkışı, gerekse sanayileşme ve deniz aşırı ticaret gibi alanlarda halk tabanında hareketlenme yaratacak bir gelişme gösteremediğinden folklor alanında üretilen fikirler sosyolojik bir tabana yaslanan analizler olmaktan ziyade Ziya Paşa’da olduğu gibi çeviri düşüncelere ve adaptasyonlara dayanıyordu. Bu dönemde Osmanlı devleti içinde folklor en tutarlı zeminini azınlıklar arasında buluyordu. Zira folklor çalışmaları bir yönüyle imparatorluk kimliğine değil “ulus” kimliğine vurgu yapıyor ve her millet kendi devletini kurmak istiyordu. Belki de Ziya

Paşa'yı Londra'dan İstanbul'a geldikten sonra "Şiir ve İnşa"daki fikirlerinden vazgeçmesine neden olan şey folklorun bu yönü olmuştur.

Batı Avrupa'da 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali, özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi sloganların arkasında çağlar boyunca süren iktidar erkini değiştirmiş olduğundan, böyle bir ihtilale maruz kalma korkusu diğer iktidarları tedbir almaya itmiştir. Osmanlı devletinde folklor çalışmalarının bu süreçte baskılanmasında azınlıkların devletten kopmasını önleme düşüncesi kadar iktidarın yıkılmasını önleme çabasının da payı vardır. Nitekim Ziya Paşa'dan sonra folklor, devlet tarafından alınan tedbirlerle 1908 yılına kadar geciktirilen ihtilale kadar Türk aydınları arasında bir daha telaffuz edilememiştir. Belki de bu yasaklı durumun en iyi ifadesini Ignas Kunos ile Ahmet Vefik Paşa arasında 1885 yılında cereyan eden ve Kunos tarafından kaydedilen konuşmada bulabiliriz. Bu konuşma sırasında Kunos "folklor" terimini telaffuz ediyor, Ahmet Vefik Paşa ise bu terimi bildiğini ima etmekle yetiniyor ancak telaffuz etmiyordu. (Kunos 1978:41)

Nitekim folklor terimi ilk kez bir Türk aydını tarafından Osmanlı devletinin önlemeye veya geciktirmeye çalıştığı ihtilalden sonra kullanılmıştır. Padişahlık sistemini yıkmadığı ve dinî yapıları bozmadığı için Fransız İhtilali gibi sert ve kanlı olmasa da İmparatorluk için sonun başlangıcı olarak okunabilecek olan 1908 ihtilalinden yaklaşık 5 yıl sonra folklor terimi Ziya Gökalp tarafından kullanılmıştır.

Ziya Gökalp, mevcut kaynaklara göre Türkiye'de ilk kez "folklor" terimi-

ne "halkiyat" şeklinde Türkçe bir karşılık öneren ve bu terimi tanımlayan bilim insanıdır. Onun Türk folklor tarihindeki doldurulamaz yeri buradan kaynaklanmaktadır. Ziya Gökalp'ın 1913 yılında *Halka Doğru* dergisinin 14 ve 19. sayılarında birbirinin devamı niteliğinde iki bölüm hâlinde kaleme aldığı "Halk Medeniyeti Başlangıç" ve "Halk Medeniyeti II" başlıklı iki bölümlü yazısının üzerinden 100 yıl geçmiştir. Her ne kadar bir folklor manifestosu olarak değerlendirebileceğimiz "Şiir ve İnşa"nın yazılışının üzerinden 145, I. Kunos ile Ahmet Vefik Paşa arasındaki sohbetinde yer alan "folklor" ifadesinin kullanılmasının üzerinden 128 yıl geçmiş olsa da Türkiye'de folklor çalışmalarının başlangıcına Ziya Gökalp'ın makalesinin konulması, terime Türkçe karşılık verilmesi, tanımlanması ve bu tarihten sonra folklor çalışmalarının hız kazanması gibi gerekçelerle birçok açıdan isabetlidir.

Ziya Gökalp, yazısında kentli, okuryazar ve iktidar gücünü elinde bulunduranları "yüksek zümre", bunun dışındakileri "halk" olarak sınıflandırarak "resmî medeniyet" ve "halk medeniyeti" şeklinde iki medeniyetin varlığını kabul eder ve folkloru da buna göre tanımlar: "İşte kaideleri yazılı olmayan ve ancak ağızdan ağıza geçmek suretiyle bir soyda uzayıp giden bu ananevi medeniyeti mütalaa eden ilme halkiyat adı verilir." (Oğuz 2010:465) Batı Avrupa'da romantiklerin "soylu vahşi", evrimcilerin "ilkel" olarak gördüğü toplulukların medeni toplumlardaki benzerleri olarak görülen "köylüler"e yönelik Herder'in kısaca "halkın ruhu köydedir" yaklaşımının yayılarak benimsenmesi,

Ziya Paşa'nın "Şiir ve İnşa"sına olduğu gibi Ziya Gökalp'in "Halk Medeniyeti" makalesine de etki etmiştir. Ziya Gökalp'in Türklerin eski dini ve Tanrısı, Uygurlar, "sart" ve "tat" kelimelerine "halkiyat" bağlamında yüklediği yeni anlamlar, kendisinden sonraki dönemde edinilmiş yeni bilgilerin ışığında bilimsel açıdan tutarlı bulunmasa da gelecekteki Türk folklor çalışmalarının yönelim ve eğilimlerini göstermesi bakımından önemlidir. Herder ile köye, Jacob Grimm ile Aryan ırkının kökeni olarak Hindistan'a uzanan Alman folklor yaklaşımına paralel olarak Türkiye'de folklor Ziya Paşa ile köyü, Ziya Gökalp ile Türkistan'ı işaret etmiştir.

Ziya Gökalp'in bu yazısından bir yıl sonra Fuat Köprülü, İdam gazetesinde kaleme aldığı "Yeni Bir İlim: Halkiyat Folk-lore" başlıklı yazıda, Ziya Gökalp'tan hiç söz etmeden folklor teriminin Türkçe karşılığı olarak *halkiyatı* kullanır. Makalesinde "Halkiyat ilmi isminden de anlaşılacağı veçhile halka ait şeylerden bahseder" (Oğuz 2010: 470) diyen Köprülü, folklor ile milliyetçilik arasında kurulması gereken bağı ve Avrupalı milletlerin bunu nasıl başardığını örneklerle anlatır. Türkiye'de bu konunun önemsenmemesinin hem azınlıkların talepleri karşısında Türk milletini savunmasız duruma düşürdüğünü hem de kaybedilen topraklarla birlikte kültürel zenginliklerin yok olmasına sebep olduğunu savunur. Batıda bu ilmin gerek millî kimliğin inşası gerekse işgal edilen topraklardaki halkın kültürünü tanıyarak daha kolay yönetilmesi için kullanıldığını söyleyen Köprülü, yazısında folklorun en önemli alanının

halk edebiyatı olduğunun ve bunların kaybolmadan derlenmesi gerektiğinin altını çizer. Köprülü yazısının sonunda Batılı bazı folklorcuların adlarını sayar, Türk folkloruna başta Ruslar olmak üzere yabancıların ilgisinden söz eder ve Türk aydınını göreve çağırır. (Oğuz 2010:472)

1914 yılında ve Köprülü'den bir ay sonra *Peyam* gazetesinin edebî ilavesinde "Folklor- Folk Lore" başlıklı önceki üç yazıya göre daha uzun bir makale kaleme alan Rıza Tevfik, Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi Türkçeye yeni giren bu terimi tanımlamakla ve ona Türkçe bir karşılık önermekle işe başlar. Avrupa'da çok bilinen bu önemli İngilizce terimin Türkçe karşılığı olmadığını ifade ettikten sonra "Folk, halk ve avam demektir; Lehre, lore, hikmet, kanun ve töre yani âdet manasına gelir. Binaenaleyh lafzen tercüme edilirse: 'Hikmet-i avam' tamamıyla folklor mukabili olmuş olur." (Oğuz 2010:473). Görüldüğü üzere Rıza Tevfik, folklorun Türkçe karşılığı olarak "hikmet-i avam"ı tercih ediyor ve kendisinden önce iki ayrı yazıda önerilen "halkiyat"tan söz etmiyor. Ancak, Rıza Tevfik, bu öneriyi yaptıktan sonra, *hikmet-i avam* ifadesinin halk arasında *darb-ı mesel* ile birlikte *atasözü* karşılığı olarak kullanıldığını belirterek, folklor teriminin daha kapsamlı olduğunu ifade ediyor. Yazısının devamında folklorun en önemli özelliği olarak atasözlerinden hareketle "anonimlik" konusu üzerinde duruyor. Bu arada birbiri ile çelişkili yargılar taşıyan atasözlerinin aynı kültüre sahip olmayan farklı gruplar tarafından yaratılmış olacağı görüşünü savunarak "Sakla samanı gelir zamanı" atasözü

ile “Yiğitlik vurmakla; beylik vermekle” atasözü arasındaki çelişkiye değinir. Folklorun işlev ve bağlam gibi yaklaşımlarının henüz ortaya çıkmadığı bir dönemde mazur görülebilecek bu tür analizlere sahip yazısında türkülerin önemi ve derlenmesi gerektiği fikri üzerinde de duran Rıza Tevfik de Köprülü gibi Türk aydınının konuya ilgi göstermediğinden şikâyet ederek ve bu konuda yazmaya devam edeceğini belirterek yazısını sonlandırıyor. (Oğuz 2010:481)

Ziya Paşa'nın günümüzden 145, Ziya Gökalp'ın 100 ve Fuat Köprülü ile Rıza Tevfik'in 99 yıl önce yazmış oldukları ve her biri ayrı birer “folklor manifestosu” olarak okunabilecek bu dört yazı, ortak ve farklı yönleriyle karşılaştırma yapmak amacıyla birçok açıdan ele alınabilir. Birinci olması nedeniyle Ziya Paşa'yı dışarda tutarak söylemek gerekirse, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü ve Rıza Tevfik kendilerinden önce yazılan yazıları görmeden onlarla benzer içerikte yazılar yazmışlardır. Basılı eser sayısının son derece sınırlı, temas edilen konunun her açıdan ilk olmasına rağmen, kendilerinden önceki yazıları görmemiş veya yazılarında yer vermemiş olmaları sorgulanması gereken bir konudur.

Bir önceki yazıyı görmemiş olma ihtimali bakımından Ziya Gökalp'ı, Fuat Köprülü ve Rıza Tevfik'ten ayrı tutmak gerekir. Kendi yazısından 45 yıl önce ve kısa süreli olarak Londra'da çıkan *Hürriyet* gazetesinde yer alan “Şiir ve İnşa” makalesini Ziya Gökalp'ın görmemiş olması anlaşılabilir. Diğer yandan Ziya Paşa'nın Londra'dan döndükten sonra kaleme aldığı *Harâbât* Mukaddimesi'nde “Şiir

ve İnşa”daki fikirlerinden vazgeçmesi ve eski fikirlerinden vazgeçtiğini söylerken “Şiir ve İnşa”yı kaynak olarak göstermemesi de bu makalenin kamuoyunda unutulmasına neden olmuş olabilir. Ayrıca, Cumhuriyet dönemindeki Türk edebiyatı tarihi ile ilgili çalışmalara bakıldığında “Şiir ve İnşa”nın Batılılaşma döneminde Batılı tarzlarda bir şiir ve nesir yaratılmasına yönelik bir öneri olarak görülmesi ve daha çok bu yönüyle ele alınması örneğinde olduğu gibi, Ziya Gökalp'ın da haberdar olsa dahi bu makaleye bir folklor manifestosu olarak bakmaması ihtimal dâhilindedir. Elbette bu yargıyı doğrulamak için Ziya Paşa'nın “Şiir ve İnşa” makalesinin Cumhuriyet dönemi edebiyat tarihçilerinden önce bilinip bilinmediği, okunup okunmadığı ve nihayet kaynak gösterilip gösterilmediği konularındaki bilgilerin kesinleştirilmesine ihtiyaç vardır. Bununla birlikte *Harâbât* Mukaddimesi'nin başta Namık Kemal'in 1874 yılında kaleme aldığı meşhur *Tahrib-i Harabat* ve 1876 yılında yazdığı *Ta'kib* adlarını taşıyan iki risalesi olmak üzere döneminde üzerinde durulan bir eser olurken ve yeni baskıları yapılırken (Kurnaz 1998) “Şiir ve İnşa”nın o dönem literatüründe yer almaması yargımızı doğrular niteliktedir. Bu durum Ziya Gökalp'ın “Şiir ve İnşa”dan haberdar olmamasının nedenleri arasında gösterilebilir.

Ziya Gökalp'tan yaklaşık bir yıl sonra Fuat Köprülü tarafından yazılan makalenin Ziya Gökalp'inkine göre akademik derinliği teslim edilse de terimin “halkiyat” olarak Türkçeleştirilmesindeki paralellik nedeniyle iki yazı ile arasındaki dikkat çekici benzerlik

gözden kaçmamaktadır. Ne var ki Köprülü yazısında Ziya Gökalp'ten söz etmez ve onun yazısına atıfta bulunmaz. Bu durum, 1908 yılından beri çeşitli entelektüel zeminlerde bir araya geldikleri, çeşitli derneklerin kuruluşlarında birlikte çalıştıkları anlaşılan bu iki ismin birbirlerinden habersiz ve tamamen tesadüfî bir şekilde bir yıldan az bir zaman aralığında folkloru aynı Türkçe karşılığı önermiş olmaları zayıf bir ihtimaldir. Zayıf da olsa bu ihtimali dikkate aldığımız zaman, yazısında Rus, Macar, Alman ve Fransız folkloristlerin derleme ve yayınları başta olmak folklor çalışmalarının tarihine yönelik önemli bilgiler veren Köprülü'nün aynı konuda kendisinden önce yazılan “manifesto” nitelikli bir yazıyı görmemesinin akademik açıdan bir eksiklik olduğu not edilmelidir. Bu zayıf ihtimali dikkate almadığımız zaman da Köprülü'nün yazısında neden Ziya Gökalp'tan söz etmediği sorusu gündeme gelir. Ziya Gökalp yazısında medeniyeti halk medeniyeti ve resmî medeniyet diye ikiye ayırır ve folkloru “tat”, “sart”, “uygur”, “Türk tanrısı” gibi kelimelere yüklediği yeni anlamlarla yaklaşırken Köprülü daha ılımlı ve daha akademik bir tutum sergiler. Köprülü'nün folkloru Ziya Gökalp'ten farklı açılardan bakışı ona atıfta bulunmamasının nedeni olarak görülebilir. Bu konuda bir diğer ihtimal olarak “halkiyat” teriminin her iki yazıdan önce çeşitli sohbet ortamlarında kullanılarak yaygınlaşması ve anonimleşmesi gösterilebilir. Bütün bunların dışında iki yazar arasındaki kişisel konular da dâhil olmak üzere öngöremeyeceğimiz başka ihtimaller de bulunabilir.

Fuat Köprülü'den yaklaşık bir ay sonra *Peyam* gazetesinin edebî ilavesinde Rıza Tevfik'in kaleme aldığı folklorun dördüncü manifestosu yayımlanır. “Folklor Folk Lore” başlıklı bu yazı da ifade ve üslup itibarıyla Türk okuyucusuna bu disiplini ilk kez tanıttığı gibidir. Bu yazıda folkloru karşılık olarak “halkiyat” değil de “ hikmet-i avam” önerilir. Ancak “hikmet-i avam”ın aynı zamanda atasözü anlamına geldiği de ifade edilerek yapılan öneri güçlü bir şekilde savunulmaz. Bu yazıda da kendisinden öncekiler hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Önceki makalelerdeki tanımlamalar ve önerilen Türkçe karşılıklar diğerlerinde olduğu gibi bu yazıda da yer bulamaz.

Ziya Gökalp'ın Ziya Paşa'nın “Şiir ve İnşa”sından, Fuat Köprülü'nün Ziya Paşa'nın “Şiir ve İnşa”sı ve Ziya Gökalp'ın “Halk Medeniyeti”nden, Rıza Tevfik'in ise bu iki makaleye ek olarak Fuat Köprülü'nün “Yeni Bir İlim: Folklor- Folklore”undan bahsetmeden veya haberdar olmadan kaleme aldıkları yazılar Türkiye'de folkloru yönelik ilk yazıların en tutarsız yönleri olarak not edilebilir. Buna ek olarak bu yazıların her biri folkloru tanımlaması, Türkçe karşılık önermesi nedeniyle manifesto niteliğindedir. Sonuç olarak denilebilir ki folklor Türkiye'ye birbirinden habersiz dört Osmanlı aydınının benzer içeriklere sahip dört manifestosu ile girmiştir. Bu manifestoların ortak özelliği, Batı Avrupa'nın kendi özel şartlarından doğan ve gelişen folklor disiplininin birçok boyutundan biri olan “romantik-milliyetçi” bakış açısıyla köy, köylü ve ümmet öncesi dönemlerden yararlanarak “ulus”

fikrini vurgulama ve güçlendirme yaklaşımının etkisinde yazılmış olmalarıdır.

Osmanlı'nın son dönem aydınlarının Batı'dan tercüme ederek oluşturduğu veya geliştirdiği bu yaklaşım, Cumhuriyet döneminde hem siyaset hem de sanat alanlarında köy ve köylünün merkeze gelişini sağlamış, Türk Ocağı ve Halkevleri gibi kurumlar bu eksende çalışmalar yapmışlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin de teşviki ile edebiyat akımları ve şiir ekolleri bu temel üzerinde yükselmiş, bu dört yazının işaret ettiği şekilde örneğin Beş Hececiler gibi halkın dilinden ve vezninden dört manifestoda gösterilen hedefler doğrultusunda yararlanılan ve daha çok saz şairlerinin koşma tarzı şiirlerine ve halkın anonim türkülerine benzer şiirler yazan şairler ortaya çıkmıştır. Köy ve köylünün milletin özü olduğu düşüncesiyle hece vezninden ve koşma tarzından yararlanılarak yaratılan bu yeni sanat, İkinci Dünya Savaşından sonra gerek biçim gerekse içerik yönünden sorgulanmaya, Birinci ve İkinci Yeni gibi şiir akımlarıyla birlikte taraftarlarını kaybetmeye ve nihayet Cemal Süreyya'nın 1956 yılında *A dergisinde* yayımlanan "Folklor Şiire Düşman" makalesiyle yüksek sesle eleştirilmeye başlanmış ve Türk şiir sanatı dört manifestonun işaret ettiği hece vezni temelinde yeni millî şiiri yaratma idealinden ve çizgisinden uzaklaşmıştır. Ancak yazılış gerekçesi sebebiyle "Şiir ve İnşa"yı dışarda tutarak söyleyecek olursak bu yazıların folklorun yeni bir disiplin olarak yöneldiği halk kültürü ile ilgili konuların araştırılması gerektiğine dair ortak düşüncesi Cumhuriyet Türkiye'si tarafından benimsen-

miş, disiplinin devlet eliyle veya sivil toplum kuruluşları olarak öne çıkan dernek ve vakıflarca bilimsel temellerde araştırılma ve üniversiteler başta olmak üzere eğitim kurumlarında kendine yer bulması süreci bazı dönemlerde sekteye uğrasa da günümüze kadar gelmiştir. Yazının sonunda tekrar etmek ve vurgulamak gerekirse bu dört yazı, -edebiyat ve şiirin nasıl olması gerektiği konusundaki başarısızlıkları bir yana- Türkiye'de folklor disiplininin ve folklor araştırmaları tarihinin başlangıcına ilk yazılar ve manifestolar olarak konulmalıdır.

KAYNAKLAR

- [Bölükbaşı], Rıza Tevfik, "Folklor-Folk Lore", *Peyam Edebi İlave*, Sayı:20, 20 Şubat 1329/5 Mart 1914.
- Cemal Süreyya, "Folklor Şiire Düşman", *A Dergisi*, Ekim 1956.
- Cochiara, Guiseppe, *Storia del folklore in Europa*, 1952. İngilizce Çevirisi: *The History of Folklore in Europe*, ABD, 1981. (Bu makalede Yerke Özer'in Rusça ve İngilizceden karşılaştırmalı olarak yaptığı ve baskı çalışmaları süren çeviriden yararlanılmıştır.)
- Dundes, Alan, "Halk Kimdir", (Çev. Metin Ekici), *Millî Folklor*, Sayı:37, 1998.
- Goody, Jack, *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, Ankara, Dost Yayınevi, 2001.
- Gözaydın, Nevzat, "Yine Folklor Üzerine", *Türk Dili*, Sayı: 486, 1992.
- Köprülüzade Mehmed Fuad, "Yeni Bir İlim: Halkiyat 'Folk-Lore'", *İkdam*, Sayı:6091, 24 Kanunisanı 1329/6 Şubat 1914.
- Kunos, Ignacz, *Türk Halk Edebiyatı*, (Yayın Hazırlayan: Tuncer Gülensoy), İstanbul: Tercüman Yayını, 1978.
- Kurnaz, Cemal, "Harabat", *TDVİA*, Cilt 16, 1998.
- Oğuz, M. Öcal (Editör), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker, 2010. (Dört makalenin metinleri bu kaynaktan alınmıştır.)
- Thoms, William John "Folklor", (Çev. Serpil Aygün Cengiz), *Millî Folklor*, Sayı:36, 1997.
- Ziya Gökalp, "Halk Medeniyeti", *Halka Doğru*, Sayı:10, 10 Temmuz 1329/23 Temmuz 1913. Sayı: 19, 15 Ağustos 1329/28 Ağustos 1913.
- Ziya Paşa, "Şiir ve İnşa", *Hürriyet*, Sayı:11, 20 Cemaziyevvel 1285/7 Eylül 1868.